

МАРІЯ ГНІЗДИЦЬКА

ІСТОРИОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНИХ СТАТЕЙ Ю. КОСАЧА ДЛЯ «БЮЛЕТНЯ ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКОГО»

Загострення польсько-українських стосунків на початку 1930-х років змусили польських урядовців і впливових українських політиків приступити до переговорів. На шляху до порозуміння довелося долати чимало труднощів, серед яких на першому місці були взаємні національні упередження і стереотипи, поширені серед польської та української громадськості. Тому з ініціативи прихильників порозуміння з обох сторін було засновано декілька нових періодичних видань і товариств, які розпочали пропаганду ідей «нормалізації» польсько-українських стосунків¹. У 1930 році у Варшаві було відкрито Український науковий інститут, засновано «Бюлетень Польсько-Український», що виходив з 1932 по 1938 роки. На його сторінках публікувалися статті відомих українських і польських діячів і обговорювалися проблеми національних відносин у Польщі. Не останню роль у цьому процесі відіграли статті Ю.Косача, що друкувалися в «Бюлетені...» з 1934 по 1936 роки: *Кароль Гінч. Забутий романтик «української школи»* (1934), *Олександр Архипенко* (1934), *Жінки в українській літературі* (1934), *Максим Рильський* (1934), *Про літературні відносини*

---

¹ Л. Зашкільняк, *Спроби українсько-польського порозуміння в міжвоєнній Польщі. Сподівання і реалії* [в:] *Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст.*, ред. М. Лесюк, Івано-Франківськ 1997, с. 156-160.

в УРСР (1934), Сергій Подолинський (1934), Тимон Падура (1934), Третя унія (1934), Українська література наймолодших (1933), Шляхами розвитку сучасної української літератури (1934), До ідеології українських хлопоманів (1935), 3 історії українського хору (1936).

Майже половина з надрукованого Косачем матеріалу присвячена «українській школі» польських романтиків. Актуалізуючи їх творчість, критик свідомо змістив акценти у бік історіософського мислення, показавши глибоку історіософську основу польсько-українського конфлікту.

Метою даної статті є показати, що трактування історичних явищ, зокрема і польсько-українського конфлікту, уже в ранньому, націоналістичному, періоді літературно-критичної діяльності Ю.Косача не є однолінійним. Критик був схильний висвітлювати суспільно-історичні і культурно-естетичні події з різних точок зору, тобто піднімався до філософського їх осмислення.

Літературно-критична спадщина Ю.Косача, а це понад 200 праць (літературно-критичні, науково-публіцистичні, публіцистичні статті, есе, огляди, рецензії тощо), залишається поза рамками наукових досліджень. Подекуди його статті залучаються лише як додатковий матеріал. Юрію Косачу як автору «Польсько-Українського Бюлетня» присвятив свою розвідку Р.Радишевський². У ній зібрано унікальний матеріал інформативного характеру, що відкриває читачеві чимало невідомих фактів і деталей, включаючи, наприклад, історію з псевдонімами – Роберт Жаховський, Роберт Юнг-Жаховський, Роберт Юнг – під якими Ю.Косач друкував свої статті у «Польсько-Українському Бюлетні». Історіософський аспект літературно-критичних статей

---

² Р. Радишевський, Юрій Косач як автор «Польсько-Українського Бюлетня» [в:] Київські полоністичні студії, ред. Р. Радишевський, Київ 2010, т. ХУІІ, с. .595-602.

Ю.Косача для “Бюлетня Польсько-Українського» предметом спеціального дослідження ще не був, чим і зумовлена актуальність даної статті.

На перший погляд запропонована Ю.Косачем тема для обговорення на сторінках «Бюлетня...» не має прямого відношення до пропаганди ідей “нормалізації» польсько-українських стосунків. Між тим, реактуалізована критиком концептуалістика «української школи» польських романтиків отримує значне історіософське наповнення.

«Філософія історії, як відомо, починається тоді, коли в описі історичних фактів від одичного відділяють повторюване, яке й дає підстави для аналогій, узагальнень, визначення закономірностей тощо, а також тоді, коли в історичний опис вносять ідеї причиново-наслідкового зв'язку й послідовности»³. Виразні риси такого підходу знаходимо і в Косачевій літературно-критичній спадщині. У статтях *Кароль Гінч. Забутий романтик «української школи, Сергій Подолінський, Тимон Падура*, а передусім *Третя унія* Ю.Косач не тільки шукав історичні закономірності, приховані пружини польсько-українських взаємин, а й прослідковував історичні подібності, тяжів до широких політико-філософських порівнянь, зіставлень, узагальнень, припущень і висновків.

«Українська школа» польської романтики зацікавила Косача не стільки мальовничими поетичними асоціаціями, романтичним захопленням Україною, її багатою природою, героїчною історією, народною творчістю, як своїми політичними підтекстами. Студіюючи польських романтиків, критик побачив, що їх зацікавлення Україною є набагато глибшим. У час, коли між поляками й українцями в Галичині точилася безупинна боротьба, Косач звернув увагу на столітню давнину, власне, на перші спроби

---

³ Є. Нахлік, *Доля – Los – Судьба: Шевченко і польські та російські романтики*, Львів 2003, с. 182.

обґрунтування потреби польсько-українського союзу і провів досить прозору аналогію із сучасним станом цих відносин.

Філософське осмислення Косачем спроби розв'язання сторічної польсько-української проблеми, початком якої стало XIX століття значним чином спиралося на політичне підґрунття й контекст, які, зрештою, досить виразно проглядаються «у поетичному тумані творчості «божевільних» (як називав романтиків Німцевич)», що оживили виразною ідеєю «наївні і невиразні політичні натяжки»⁴. Ця ідея – відродження Польщі Ягеллонів, що мала втілюватися у життя за допомогою українського руху. Представлена талановитими поетами «українська школа» і стала літературним втіленням політичної ідеї. «Це перша програма політичного польсько-українського союзу, виражена у поетичній формі, що стало новим надзвичайно цікавим та повчальним акцентом в історії відносин двох народів»⁵, – зазначає Ю.Косач, розглядаючи «українську школу» як неминучий наслідок тогочасної політичної ситуації і як віддзеркалення тих концепцій, які вирували в польському суспільстві після Віденського конгресу. Відтак основу політичної ідеології «української школи» становив міф про колишню Річ Посполиту як про нібито братній союз трьох народів – польського, литовського й українського. Пам'ять про цей союз повинна була штовхати українців до боротьби за відновлення Польської держави. Отже концепція відбудови Польщі, якою вона була до поділу, опиралася на Україну як стратегічно важливого союзника в боротьбі з російською агресією. Професор Ю. Третяк, якого цитує Косач, назвав її «третьою унією», протиставляючи політичній (1569) та релігійній (1596) уніям.

---

⁴ R. Zachowski, *Trzecia Unia*, «Biuletyn polsko-ukrainski», nr 30-32, 1934, s. 7.

⁵ *Ibidem*, 1934, s. 7.

Історики підмітили одну цікаву особливість: міф про братерський союз поляків і українців проти Москви

«актуалізувався кожного разу, коли виникала примара війни з Росією – під час походу Наполеона на Москву, російсько-турецької війни 1828 року, польського повстання 1830 року, та Кримської війни 1854-1855 років як пропагандистський матеріал, адресований українському народові»⁶.

Осмислюючи польсько-українську «духовну унію» ХІХ століття, Косач відзначає, що вперше від часів Скарги весь загал польсько-українських проблем переноситься в духовну сферу, у сферу літератури і публіцистики, набуваючи більш-менш окресленої програми для сьогодення і майбутнього, якоїсь виразнішої ідеології. Тож «приносить не «вогонь і меч», як доказ для розв'язання проблеми, – зазначає Косач, – а передусім слово, яким озброєні поеми-романтики і літератори-публіцисти»⁷. Автор зауважує ще один аспект: «цілісність польсько-українських стосунків огортає якась шляхетна, наскрізь ідейна й ідеалістична атмосфера, якої раніше бракувало»⁸, підводячи цим самим до історіософського висновку: сучасна література і публіцистика здатні так само накреслити чітку програму і створити виразну ідеологію польсько-українського порозуміння в атмосфері повної довіри і взаємоповаги.

Власне, історіософський паралелізм взагалі характерний для історіософського мислення Косача. Трагізм і фаталізм польсько-українських відносин минулого століття, «розвиток яких відбувався у пафосній і шляхетній атмосфері ідеї»⁹,

---

⁶ Я. Грицак, *Нарис історії України: формування модерної укр. нації ХІХ-ХХ ст.*, Київ 1996, с. 33.

⁷ R. Zachowski, *Trzecia Unia «Biuletyn polsko-ukrainski»*, nr 30-32, 1934, s. 8.

⁸ Там само.

⁹ Там само.

катастрофу «третьої унії», приреченість ідеї союзу обох народів автор показує на численних прикладах різночитання цієї ідеї польською й українською громадськістю. Уважно вивчивши польську політичну думку, Косач узагальнює:

«Як бачимо, польська політична думка вважала народ, який жив біля Дніпра за: 1) частину майбутньої вільної Польщі, 2) етнографічний матеріал, позбавлений не лише власної національної свідомості, але навіть дикий – «гайдамацький». Нічого дивного, що «третя унія» вкривалася пилом на сторінках творів романтиків-ентузіастів. Адже вони випереджували своїх політичних лідерів розумінням того, що «шість мільйонів українців не можна назвати гайдамаками»¹⁰.

Інша сторона – Україна, майже ніяк не відреагувала на повстанську відозву до українського народу 1830 р.:

«не будете вже знати ні асесорів ні прикажчиків, що то шкуру з вас деруть, а жінок ваших і дівчат позбавляють віри та честі, а вас гонять самих день по дню, що не знаєте ні свята, ні відпочинку, а тільки з канчуком стоять над вами, або в диби, або в гусака вас забивають, або січуть різками так, що аж шкіра вам од костей відлітає»¹¹.

Польська революція у неї асоціювалася із панами і магнатами – «королевичами», тому вона її і не підтримала. «Тож не можна не зауважити, – продовжує Косач, – як відчайдушно самотніми були поборники «третьої унії», наскільки далекою від реальності було їхнє бачення України»¹².

Асоціації із сучасними Косачу польсько-українськими подіями лежали на поверхні. Радикалізація українського руху у 1930 роках була зворотнім боком все більшого від-

---

¹⁰ Там само.

¹¹ Там само, с. 7.

¹² Там само.

ходу польського режиму від демократії, наростання судової і поліцейської сваволі. Як доводять історики, «нормалізація» була тактичним компромісом, а не принциповою угодою. Її укладали елітарні групи українського і польського політичного істеблішменту, однак широкий загал не підтримував «нормалізації». Тому неуспіх цих заходів був неминучим з огляду на невідрадний стан польсько-українських взаємин¹³.

Історіософське паралелізування Косача, як правило, перетікає в історіософський роздум, адже постійно спонукає його робити висновки із спостереженої і зображеної історичної аналогії. Осмислюючи трагізм і фаталізм польсько-українських відносин ХІХ століття, критик підводить до висновку, історіософського в своїй основі. «Тож де ми маємо шукати цей камінь, об який спіткнулася та патетична спроба розв'язання сторічної польсько-української проблеми, початком якої стало ХІХ ст.?»¹⁴, – запитує Косач, шукаючи відповіді в сучасних дискусіях.

«Треба було визволити український народ, перетворити його політичну свободу, не закладати йому на шию ярма і не нищити його останню надію: віру і національність. Не варто було викликати розпач, гордість, геройство, помсту фанатичних рабів вродженою погонею за свободою, рабів, у яких велике серце, сміливі думки і меч, який може колись перемогти!... Може це в мені говорить запал, однак наше майбутнє там, над берегами Дніпра, там нова доба відродження Польщі!»¹⁵,

– так писала «Нова Польща».

---

¹³ Я. Грицак, *Нарис історії України: формування модерної укр. нації ХІХ-ХХ ст.*, Київ 1996, с. 200.

¹⁴ R. Zachowski, *Trzecia Unia*, «Biuletyn polsko-ukrainski», nr 30-32, 1934, s. 8.

¹⁵ Там само.

І далі Косач знову повертається до епохи польських романтиків:

«На зібранні товариства «Слов'янська єдність» («Jedność Słowiańska»), що відбулося у Києві 1819 року, слово взяв мізерний політик і мізерний же поет, однак людина з доброю історичною інтуїцією, славнозвісний савранський бандурист, Тимко Падура – поляк, – вказавши на права «господаря цієї хати, де ми зібралися...». То, мабуть, був один із небагатьох голосів, які виникли в страшній темряві польсько-українських взаємин сонячним промінчиком. Тимко Падура був серед невеликої групки тих, хто усвідомлював оте «дозріваюче призначення України» і поєднували його з польським патріотизмом, прагнучи збудувати майбутню нову Польщу на «серці, думках і мечі» вільного українського народу»¹⁶.

Цей фрагмент виражає ідею «дозріваючого призначення України», яка у статті *Третя унія* переростає в історіософські висновки:

«Це був ключ до відкриття майбутнього, ключ не лише до польсько-української проблеми, але навіть до східноєвропейської проблеми, ключ такого історичного значення, про який навіть не мріяли сучасники.

Тим ключем було визнання права українського народу не лише на національну свідомість, але також на існування власної держави»¹⁷.

Отже, крім маркування історичних подібностей і паралелей, у статті Косача *Третя унія* з'являються спостереження над історією польсько-українських взаємин, які мають характер історіософських висновків, що вказують на «ключ», яким «відмикався» заклятий замок польсько-українських суперечностей і непорозумінь. Цей

---

¹⁶ Там само.

¹⁷ Там само.

ключ лежав на поверхні, як на початку ХІХ століття, так і через 100 років. Лишень потрібно було його побачити. Цікаво, що крім реально-історичних паралелей і обставин, Косача цікавив також ірреальний, впрост містичний характер трагізму польсько-українських взаємин, фаталізм, «який переслідує будь-які надзвичайно прозорі почищення на шляху до якогось кращого порозуміння, союзу і спільної діяльності».

Зважаючи на зацікавлення історією польсько-українських стосунків і зростання уваги до найменших їх виявів, Косач надрукував ще декілька статей про поетів «української школи», чії імена або загубилися «в імлі тридцятих-сорокових років минулого сторіччя», як ім'я Кароля Гінча (стаття *Кароль Гінч*), або залишилися недооціненими, як ім'я Тимона Падури (стаття *Тимон Падура*). Остання цікава тим, що Косач осмислює Т.Падуру з перспективи історії і представляє його не лише культурно-політичним діячем, але й непересічним виразником ідеології тієї частини польського суспільства, яка, проживаючи в Україні, змогла відчутти швидко наближення відродження українського народу, яка

«в політично-культурному світлі насмілилась проголосити про свої симпатії до нього, яка в майбутньому польсько-українському союзі бачила розв'язання найбільшої проблеми сучасності – ослаблення російської імперії та їхніх завойовницьких прагнень»¹⁸.

Словом, звертаючись до джерел відродження української політичної свідомості, Косач не оминув підкреслити значні заслуги поляків у її формуванні. Його стаття *До ідеології українських хлопоманів* представляє хлопоманський рух на чолі з В. Антоновичем як один із чергових етапів

---

¹⁸ R. Zachowski, *Tomasz Padurra*, «Biuletyn polsko-ukrainski», nr 38, 1934, s. 5.

«третьої унії», що зародилася в думках українських поляків на початку минулого століття. Автор поєднує різні за часом явища, знайшовши для них спільну основу:

«Метафізичність поетів української школи й Тимка Падури, революційний демократизм певної частини польської еміграції («Умань» тощо) пов'язаний з ім'ям Шевченка, козакофільство та плани відбудови України у М. Чайковського – все це було етапами розвитку певної політичної концепції, провідним гаслом якої стала мрія про співпрацю обох народів у боротьбі проти російського царату з перспективи майбутньої федерації (яку, зрештою, уявляли досить туманно)»¹⁹.

Однак звертає на себе увагу прикметна суперечність між оцінками «громадівського» руху Косачем у статті *Сергій Подолінський* і в статті *До ідеології українських хлопоманів*. У першій статті, повертаючи читачеві ім'я Сергія Подолінського, що заслуговує, на думку автора, на одне з чільних місць в історії української думки, Косач критично оцінює «сучасну еkleктичну українську публіцистику» (так він називає «вісниківську» есеїстику) за те, що та недооцінює роль «громадівського» руху 70-х та 80-х рр. в історії українського відродження, намагається заперечити позитивне значення практично усіх представників української думки минулого століття «лише тому, що в них не було виразного ідеалу української державності»²⁰.

Та згодом Косач і сам пристане до думки тогочасної «еклектичної української публіцистики». У статті *До ідеології українських хлопоманів*, показавши великі заслуги хлопоманів в українському відродженні, особливо в галузі науки і культури, він назвав їх час «пропащим», оскільки

---

¹⁹ R. Zachowski, *До ідеології українських хлопоманів*, «Biuletyn polsko-ukrainski», nr 13, 1935, s. 154.

²⁰ R. Zachowski, *Сергій Подолінський*, «Biuletyn polsko-ukrainski», nr 45, 1934, s.5.

«їм нічого не вдалося зробити з найважливіших питань, у справі пропаганди національного героя для виборення політичної незалежності для України»²¹. І хоч автор і зазначив, що цієї проблеми він торкнувся лише принагідно, однак помітно з матеріалу, що його головна дослідницька увага була направлена на «пропаще століття». Думки Косача про вирішальну роль еліти в державному становленні нації, критика «драгоманівщини» і «культурництва» уже тоді знаходилися в одному річищі з ідеями Д.Донцова і письменників-«вісниківців», а в наступній великій праці – есеїзованій історії української літератури *На варті нації* (1935-1936 рр.) це критичне осмислення отримує концептуальне завершення:

«Ось де й була домовина українського письменства, припечатана до того всього Ємським указом 1876 р. ... безумовно, не в тих зовнішніх чинниках, хоч би й дуже діяльних, треба шукати заламання нашого відродження Шевченкової епохи. Причина лежала передусім в ідейній кризі нашого духового проводу, в його затраті міфу Української Держави, що його ясно мали перед собою Кирило-Мефодіївці на чолі з Шевченком і Кулішем. У втечі з революційних позицій, за якими зростав ідейний бастион українського державного месіанізму, у переході на неясні й опортуністичні окопики просвітництва й культурництва лежить трагедія цієї пропащої доби, що могла б бути зовсім не пропащою, коли б український духовний провід умів розгорнути українську ідею вшир й нею опанувати бурхливу стихію нації»²².

Тут уже яскраво проступає Косачеве захоплення «вісниківською» концепцією еліти, де на перше місце виходить ідея «сильної», «невгнутої», «шляхетної» особистості як

---

²¹ R. Zachowski, *До ідеології українських хлопоманів*, «Biuletyn polsko-ukrainski», nr 13, 1935, s. 155.

²² Ю Косач, *На варті нації*, «Українське слово (Париж)», число 158, 03. 05, 1936, с. 2.

головного інструмента історії, яку він активно застосовував і до проблеми розв'язання польсько-українських суперечностей. У статті *Третя унія* він зазначав, що польські романтики «української школи» відкрили Україну, і в тому, що це зробили саме поети, немає нічого дивного, «адже вони завжди йдуть попереду політики, тонше відчують епоху і випереджають її»²³. Косач і сам уособлював тих, хто «йдуть попереду політики». Змодифікувавши ідею «третьої унії» з огляду на сучасний ..... історичний контекст, він спонукав до пошуків розв'язання проблеми не «вогнем і мечем», а словом.

---

²³ R. Zachowski, *Trzecia Unia*, «Biuletyn polsko-ukrainski», nr 30-32, 1934, s. 7.